

# Rumeli

## RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلان للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN : 2564 - 7903 Yıl/Year : 3 - Sonbahar/Spring 2020 - Sayı / Issue : 6



TRAKYA  
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ  
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

# RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 3 – Sonbahar / Spring 2020 – Sayı / Issue: 6



ISSN: 2564-7903

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:



Araştırma Makaleleri / Articles

## İBN HALDUN DÜŞÜNCESİNDE YÖNTEM VE İSLAM FELSEFESİ AÇISINDAN DEĞERİ

Ahmet Çapku\*

Geliř Tarihi: 29 Temmuz 2020

Kabul Tarihi: 16 Eylül 2020

### Öz:

Bir ilmin kendi iç bütünlüğü ve tutarlılığı, o ilme özgü yöntem (*usûl*) ile mümkündür. Bir ilme ait kavramlar, belli bir yöntem ile fonksiyonel hale gelir. İslamî ilimlerin hemen her birinin kendine özgü yöntemi vardır. Bu açıdan her bir ilim dalı, muhtelif okuma biçimlerini bünyelerinde barındırsalar bile, kendi iç bütünlüklerini koruyarak günümüze kadar gelmişlerdir. Bu durum ilimler için böyle olduğu kadar medeniyetler için de böyledir. Bu çalışmamızda İbn Haldun'un ilm-i umran düşüncesinde nasıl bir yöntem takip ettiğinin izlerini sürerek bir İslam filozofunun düşünme biçimini anlamaya çalışacağız. Günümüzde muhtelif fakültelerde ders olarak okutulan İslam Felsefesi'ne özgü yeni bir yöntem nasıl ortaya konulabilir sorusunun cevabını arayacağız. Onun için İbn Haldun'un ortaya koyduğu düşünce, önemli bir imkân olarak elimizde bulunmaktadır. Tarihsel bilgilerin analiz edilmesi, gözleme dayalı verilerin teste tabi tutulması, güncel bulguların eldeki birikim ile birlikte analitik olarak incelenmesi bu açıdan önem arzeder. İbn Haldun'un ilm-i umran adını verdiği düşünce biçiminin oluşmasında dile getirilen yöntem günümüz için de geçerlidir. Bu açıdan İslam felsefesi adına geçmişten istifade ederek yeni bir yöntem inşa etmek elzemdir.

**Anahtar kelimeler:** İbn Haldun, İlm-i umran, Yöntem, İslamî ilimler, İslam felsefesi.

## METHOD IN IBN KHALDUN'S THOUGHT AND ITS VALUE IN TERMS OF ISLAMIC PHILOSOPHY

### Abstract:

Internal unity and consistency of a science is possible with the method (*usûl*) specific to that science. Concepts of a science become functional with a certain method. Almost every Islamic science has its unique method. In this respect, even if every branch of science contains various reading styles, they have survived to the present day by preserving their own unity. This is so for sciences as well as for civilizations. In this study, we will try to understand the way of thinking of an Islamic philosopher by following the traces of Ibn Khaldun's method in the thought of ilm-i umran. We will look for the answer to the question of how a new method specific to Islamic Philosophy, which is taught in various faculties today, can be put forward. That is why we have Ibn Khaldun's thought as an important opportunity. Analyzing historical information, putting observational data to the test, and analytical examination of current findings together with the available legacy are important in this respect. The method used in the formation of the way of thinking which is called ilm-i umran by Ibn Khaldun is also valid today. In this respect, it is essential to build a new method by taking advantage of the past in the name of Islamic philosophy.

**Keywords:** Ibn Khaldun, Ilm-i umran, Method, Islamic sciences, Islamic philosophy.

### Giriş

İslam düşüncesinin önde gelen isimlerinden biri olan İbn Haldun'un (ö. 1406), ilm-i umran adıyla ortaya koyduğu düşüncesi öteden beri dikkat çekmiştir. İnsanın merkeze alındığı mezkûr ilimde, tarih, coğrafya, din, kültür, siyaset, iktisat ve ahlaka konu olan nice unsur

\* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, [acapku@yahoo.com](mailto:acapku@yahoo.com), Orcid ID: 0000000275617262.

**İntihal:** Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

**Plagiarism:** This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

**Atıf / Citation:** Çapku, Ahmet. "İbn Haldun Düşüncesinde Yöntem ve İslam Felsefesi Açısından Değeri". Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi / 6 (Ekim 2020): 87-95.

birbiriyle irtibatlı şekilde ele alınmıştır. Mukaddime isimli eser her ne kadar İber Yarımadası tarihi olarak vücut bulmuş olsa da gerçekte ortaya konulan düşünce ne bir ‘olay tarihçiliği’ ne de ‘sosyal tarihçilik’tir. Aksine iktisadı dikkate alan sosyal-siyasal bir doktrin görünümündedir.<sup>1</sup> İbn Haldun’un sosyoloji ilmi niteliğindeki ilm-i umran’ı oluşturmasında yaşadığı coğrafya, dönem ve yaşam biçiminin etkisinin olması tabii karşılanmalıdır.

İbn Haldun’un hayat hikayesine bakılınca görülür ki, Endülüs ve Kuzey Afrika onun döneminde olabildiğince karışıktır. Hafsîler, Merînîler, Abdülvâdiler, Nasrîler, Memlûklülere gibi çeşitli devlet yapıları sürekli mücadele halindedir. Kendisi köklü ve kültürlü bir aileden gelen İbn Haldun böylesi bir ortamda ilim alanında kendini yetiştirmiş, siyaset alanında ise sıratıplığı, elçilik, hâciplik, hatip, âlim, kadı gibi nice görevleri yanında bazı hallerde mahpus kalmış, hayatın türlü çeşit halleriyle karşılaşmıştır. Onun ilm-i umranı böyle bir birikimin ürünüdür.<sup>2</sup>

*Mukaddime*’yi önemli yapan şey, onda akıl temelli bilgiye hayat tecrübesinin eşlik etmesidir. Teoriye pratiğin destek verdiği bilgi, genellikle daha tutarlı ve uzun ömürlü olur. Bu açıdan İbn Haldun’un ‘toplum metafiziği’ denilen<sup>3</sup> düşüncesinin temel ilkeleri hangi metotlarla ortaya konulmuştur sorusu önem arz eder. Çünkü ortaya konulan ilmî düşüncüyü tutarlı ve ayakta tutan şey, onun temellerinin sağlam atılmış olmasıdır. Bu da kavramlar arası insicam, tutulan yöntem, sorulara cevap verebilme kapasitesi, kuşatıcı bakış gibi birtakım meziyetlerle ilgilidir.

### Güvenilir Bilgi Arayışı

İbn Haldun, *Mukaddime*’nin hamdele-salvele kısmının sonunda bu alemde bâki olanın sadece Allah olduğunu dile getirir. Onun bu düşüncesi, hem bir Müslüman düşünür olması hem de oluş bozulmuş alemdeki haller ile uyumludur. Düşünürümüz bir tespit olarak, “insandaki taklit, köklü ve irsîdir. Fenlere ve ilimlere musallat olan asalaklık enine boyuna yaygındır. (...) Lakin hakikatin kudretine mukavemet edilemez”<sup>4</sup> der. Mesûdî, Vakîdî gibi bazı tarihçileri yöntemlerinin kusurlu oluşu konusunda eleştirir. (Tarihî) haberlerin güvenilirliğinin toplumsal hayatın yasaları manasındaki umrana ait özelliklerle açıklanacağını dile getirir. “Devletlerin ve umranın evveliyetlerine ait illetleri ve sebepleri ortaya koydum” sözüyle umran ilmini temellendirirken toplumsal yasaların sebeplerini ve ilkelerini dikkate aldığını belirtir.<sup>5</sup>

Tarihe dair bilgi veren bazı rivayetleri eleştiri bağlamında İbn Haldun, kimi tarihçilerin bir devletin hazinesi, askeri harcamaları, vergi gelirleri gibi konularda bilgi verirken mübalağaya kaçtıklarını ve kabul edilirdikten uzak düştüklerini belirtir. Bunun sebebi olarak insan nefsinin tuhaf şeylere yatkın oluşunu, bir tenkitçinin onları eleştirmesinden gaflet edildiğini, arşive dayalı bilgilere göz atılmadığını, insanların yaşam biçimlerinin dikkate alınmadığını ve vergi işleri gibi konularda kaynaklara bakılmadığını dile getirir. Bu konuda bir örnek olarak Mes’udî’nin Tubba Kavmi ile ilgili verdiği bilgiyi cerh noktasında tarihten, coğrafyadan deliller getirir. Mes’udî’nin sunduğu bilgiyi “vehim ve yanılğı”, “çürük, düzmece” olarak görür. Buna göre tarih ilmi ile ilgilenenin, siyasetin kurallarını ve varlıkların tabiatlarını

<sup>1</sup> Ümit Hassan, *İbn Haldun -Metodu ve Siyaset Teorisi-* (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2010), 137-138.

<sup>2</sup> Süleyman Uludağ, “İbn Haldun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/540-541.

<sup>3</sup> Tahsin Görgün, “İbn Haldun’un Toplum Metafiziğinin Güncelliği ve Günümüzde Toplum Araştırmaları Açısından Önemi”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 16 (2006), 170.

<sup>4</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), I/201.

<sup>5</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I/202-204.

bilmesi gerektiğini belirtir. Başka bir ifade ile tarihçi, incelediği bir toplumun ahlakı, geçim şartları, inançları, çağın ruhu, bir devletin hangi ilkeler üzerine kurulu olduğu hususlarında kuşatıcı bilgiye sahip olmalıdır. Bunun yanında çağların değişimine uygun olarak milletler de değişime uğrar. Zira bu durum, Allah'ın bir sünnetidir (yasa). Bunları dile getiren İbn Haldun, Kur'an'da yalan söylemenin kötülüğünü anlatan ayetleri nazarlara sunar. Böylece ortaya koyduğu ispat yöntemlerinden biri olarak nassı delil göstermesi, genellikle inşa ettiği tezinin doğruluğunu gösterme sadedindedir. Bu durum onun, hakkında bilgi verdiği konuda inandırıcılığını pekiştirme gayretine işaret eder. Düşünürümüz, filozofların, erdemli bir toplumun inşasında nübüvveti gerekli görmelerini, asabiyet görüşünden hareketle eleştirir ve dünyada asabiyet üzerinden de nice düzgün toplumlar oluşturulmuş olduğuna dikkat çeker.<sup>6</sup>

### Bilgi ve İnsan

İbn Haldun'a göre meydana gelen her bir hadisenin kendine özgü tabiatı vardır. Bu tabiat bilinmeden ilgili hadise hakkında hüküm yürütülemez. Buna mukabil insanın bir inanca veya görüşe taraftar olması onda temayül meydana getirir ve icabında basiret gözünü perdeler, eleştiri zihniyetini yok edip yalan yanlış bilgiyi kabul etmesine sebebiyet verir. Onun için topluma ilişkin konularda dikkate alınması gereken şey, bir haberin tenkit ve tetkik edilmesi gerektiği ve akla uygun olmayan bilginin reddedilmesidir.<sup>7</sup>

İbn Haldun'un ortaya koyduğu umran ilminde insan ve onun yaşadığı muhit, merkezî bir yer teşkil eder. İnsan için zaruri ihtiyaçlar her şeyin başında gelir. Bu açıdan insan, akıl ve el gibi iki özel yetenekle donatılmıştır.<sup>8</sup> Benzer durumu iklim kuşaklarının insan mizacına, ahlak ve siyasetine etkisi için de dile getirir ki, bu düşünce, onun konu hakkında bilgi birikimi ve gözleminin bir neticesidir.<sup>9</sup> Aynı şekilde iklim kuşaklarına bağlı gıda ürünlerinin insan mizacına ve ahlakına, hatta dindarlık biçimlerine etki ettiği gerçeğini tıbbî veriler üzerinden delillendirmeye çalışması, insan tabiatının bir şeye alışınca o şeye ünsiyet ve itiyat peyda etmesini psikolojik tahlillerle açıklaması dikkate değerdir. “Bunun şahidi, tecrübedir”, “Deneyen ve inceleyen bunun böyle olduğunu bilir” şeklindeki ifadeleri düşünürün tezlerinin sağlamlığına güvendiğine işaret eder. Benzer şekilde Memun döneminde beytül-mâla gelen mallarla ilgili bilgi verirken, “ben bu bilgiyi, cirâbud-devlet'ten/devlet arşivinden naklediyorum” demesi, güvenilir bilgiye dair nasıl bir yol takip ettiğini gösterir.<sup>10</sup>

Düşünürün toplumdaki değişimleri onların geçim konusundaki metotlarının farklılığına bağlaması ve bunu bedavet ve hadaret şeklinde kategorize etmesi bugün bile geçerliliği olan bir tezdır. Çünkü bu yoldan geçmeyen bir toplum yoktur. İktisadî yapıyı zaruri-hâcî-kemâlî şeklinde üçe tasnif ederek bunlar arasında evrimci bir bakış geliştirmesi, ahlak ve toplumsal gelişmişlik konusunda bunun önemli bir parametre olduğunu ileri sürmesi dikkat çekicidir.<sup>11</sup> “Bir kimse huy, âdet vaziyetine gelecek derecede bir takım hallerle ünsiyet ederse, artık bu haller o kimsenin tabiatı haline gelir.” “İnsan, âdetlerinin ve ülfet ettiği şeylerin çocuğudur” sözleri hem gözleme hem psikolojiye ne kadar itimat ettiğinin göstergesidir. Asabiyet tezine dair, “Allah'ın kullarının kalbinde yarattığı ve sıkışık durumlarda akrabanın yardımına koşma ve şefkatli olma duygusu insan tabiatında vardır”, “insanlarda akrabalık bağı tabii bir şeydir”,

<sup>6</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I/214-217, 240-243, 274-275.

<sup>7</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I/254-257.

<sup>8</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I/272.

<sup>9</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I/333-342.

<sup>10</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I/343-350, 523-524.

<sup>11</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I/416-421.

“nesebin faydası, kaynaşmadır. Neticede yardımlaşma hali ortaya çıkar” şeklindeki çıkarımları da yine psikoloji ile ilgilidir. Onun siyaset konusunda riyaset ve bunun dört nesil sürebileceği şeklindeki tahdidi, mezkûr asabiyet ve nesep ilişkisi tezine dayalıdır.<sup>12</sup>

Siyasetin hayır/iyilik üzere olması gerektiğine dair düşüncesi, onun aklî ve vahyî bilgiyi aynı anda dikkate aldığı bir metottur. Eflatun’dan bu yana kabul gören insan nefsinin yetileri, akıl, öfke ve istek şeklindedir. İnsan hem akıl yönüyle hem fitrat olarak hayır üzeredir. Şer, kötülük, ona hayvanî yetilerinden (öfke, istek) gelir. İnsan, insan olması itibarıyla hayra yakındır. Şu hâlde siyaset, hayır üzere olması gerekir. Bununla birlikte siyaset, ilahi bir kefalettir. Allah’ın kullardaki hilafetidir. Kefalet ve hilafet anlayışı, Allah’ın ilahi hükümlerinin tatbikini gerektirir. Allah’ın hükümleri ise mutlak hayırdır. Öyleyse her ikisi hayır olunca siyaset hayır üzere olmalıdır. Bu açıdan İbn Haldun siyaset bahsinde yöneticilerin yapması gereken ödevlerden birinin fazilet sahibi kişileri koruyup kollamaları ve onlara ikramda bulunmaları gerektiğini söyler. Çünkü siyasetin hayır üzere oluşunun bir işareti de budur. İkranda bulunmak ya kendisinden bir şey umulan ya da korkulan kişi olmayı gerektirir. Halbuki muhtaç ve sıradan halka ve fazilet sahibi kişilere ikram, sırf hayrın bir neticesidir. Çünkü onlardan bir kötülük gelmez ve bir karşılık da beklenmez. İşte bir siyasetin hayır üzere olmasının işareti de budur. Buna göre düşünürümüz, siyaset konusunda aklî, naklî delilleri iç içe kullanırken fizikle metafiziği birbiriyle örüntülü şekilde işlemektedir. Bu durumun bir yansıması olarak siyasetçinin, halka rıfka dayalı bir yöntem takip etmesi gerektiğini belirtir. Çünkü aşırı sertlik, halkı, yöneticiden soğutur. Aşırı yumuşaklık ise ters tepki doğurur. Bu düşünme biçimi İbn Haldun’un, siyasetin içinden gelen ve bu konuda donanımlı biri olduğunu gösterir. “Allah, dilediğini yapandır. O, âlim ve kâdirdir”<sup>13</sup> şeklindeki ayetlerle işlediği konuları bitirmesi, bilgi bağlamında onun aklî ve naklî verileri aynı anda önemsedğine işaret eder.<sup>14</sup>

## Bilgi ve Yöntem

İbn Haldun, Mukaddime’nin ‘ilimler’ bahsinde metot olarak tahlil ve terkip (analiz, sentez) yöntemini önerir. İlmî zihniyetin oluşumu için bilgi yanında ilmî tartışmaları önemser. Kendi döneminde Mağrip’te aşırı derecede ezber usûlünün takip edildiğinden yakından düşünür, “Mağrip’te öyle ilim tâlipleri var ki, ömürlerinin çoğunu ilim meclislerinde geçirdikleri halde delil gerektiren konularda onları suskun, tartışmalara giremez, fikir beyan edemez halde görürsünüz. (...) Bu melekeyle ilim elde ettikleri kanaatinde olanlar ise münazaraya veya talim faaliyetine giriştiklerinde öğrendikleri ilimlerdeki melekelerinin eksik olduğu görülmektedir” demektedir. Asıl olanın ilim tahsilindeki süre değil hangi ilmin ne şekilde nasıl elde edileceğidir. Mesele aklî noksanlıktan değil ilmî yöntemleri bilip bilmemekle ilgilidir.<sup>15</sup>

Yukarıda dile getirilenlerden anlaşılacağı üzere İbn Haldun’un ortaya koyduğu umran ilmini orijinal kılan ve düşüncesini çağlara taşıyan en önemli özelliği, takip ettiği yöntemidir. Onun yönteminin temelinde ilmî merak, müdekkik bir ruh, yerinde inceleme diyebileceğimiz birtakım özellikler vardır.<sup>16</sup> Yaşadığı hayatın ona sunduğu sayısız imkân ve tecrübe buna ilave edilmelidir. *Mukaddime* isimli eseri her ne kadar bir tarih kitabı olarak tasarlanmış olsa bile

<sup>12</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I/425, 430-431, 445-447; İbn Haldun dönemindeki devletlerin birçoğu, tarihteki ömrü itibarıyla aşağı yukarı dört kuşak halindedir. Bk. Hassan, *İbn Haldun-Metodu ve Siyaset Teorisi*, 159.

<sup>13</sup> Âl-i İmrân, 3/7.

<sup>14</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, I/458-461, 539-541.

<sup>15</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, II/1014-1015, 1017.

<sup>16</sup> İbn Haldun düşüncesinde bir metot olarak ‘tahkik’ konusunda bkz. Tahsin Görgün, “Tarih ve Toplum Araştırmalarında Bir Yöntem Kaynağı Olarak Klasik Metafizik: Fahreddin er-Râzî Ekolü ve İbn Haldûn”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 17 (2007), 51.

içinde adeta insanlık tarihinin işleyişinin temel ilkeleri vardır. Kendisi bir ilmin izini sürer, tarihsel birikimin terazisinde onu tartar, aklın ve tecrübenin imbiğinden geçirir, nihayet vahyî verilerle ölçerek neticeye ulaşır. Onun için herhangi bir ilmî verinin geçerlilik kazanması, fizikî açıdan rasyonel aklın mantikî tutarlılıkla işleyişi ve bunun tecrübeye konu olmasıdır. Metafizik alanda vahyin verileri dikkate alınırken İslamî ilimlerin her birinin kendine özgü metodu dikkate alınır ve siyasi, iktisadi, ahlakî alanlarda karşılığı gözetilir. Bundan dolayıdır ki, İbn Haldun'un düşüncesi, bazı yönlerden eleştiri konusu olsa bile kendi iç dinamiğindeki yöntemi itibarıyla bir bütün olarak varlığını muhafaza edegelmiştir.

Bir düşünme biçimi ve ilim olarak felsefe, tarihî itibarıyla Eski Greklere kadar geri gittiği dile getirilse bile gerçekte bu ilmin daha önce Keldânîler ve Eski Mısır'da olduğunu Fârâbî bildirmektedir.<sup>17</sup> Ancak sistematik olarak vücut bulması özellikle Platon ve Aristoteles'le olmuştur. Bundan daha önce Thales'le başlayan doğa incelemeleri, Pisagor ve matematik çalışmaları, Sofistlerle birlikte felsefe yapılabilecek seviyeye taşınan dil tartışmaları önem arz eder. Bütün bunların ardından metafiziği bünyesinde barındıran mantikî tutarlılığa sahip felsefî sistemler ortaya çıkmıştır.

Felsefenin muhtelif tanımları yapılmıştır. Bilgelik sevgisi manasındaki felsefe (*philosophia*), insanın kendini tanıması ve hayatını anlamlı kılması konusunda yaşama sanatıdır.<sup>18</sup> Felsefe, tabiat hakkında toplu bir görüşün araştırılması, evrensel bir açıklama denemesidir. (...) Âlemi bütün olarak açıklamak, evrensel olay veya fenomeni anlatmak için, bu grupların ve onların özel kanunlarının üstüne yükselen insan zihninin çabasıdır.<sup>19</sup> Aklı tatmin eden bir evrensel anlayış tarzıdır.<sup>20</sup> İnsanın gücü ölçüsünde ebedi ve külli olan varlıkların mahiyet ve hakikatini bilmektir.<sup>21</sup> Tarifler muhtelif bakış açılarını yansıtsa ve bazı kavramları merkeze alıyor olsa bile felsefede vazgeçilmez olan şey, ortaya konulan düşüncenin mantikî tutarlılığa sahip olmasıdır. Metafizik temelli sistemli düşünceye ulaşmak için tabiat ve matematik birikiminin olması bir başka önemli husustur. Çünkü böyle bir sistemli düşünce kurulabildiğinde uygulamalı ilimler denilen ahlak, aile, siyaset ve bunlarla ilintili tıp, iktisat, ziraat ve diğerleri kendini daha rahat ortaya koyabilir. Nitekim Nişabur filozofu Âmirî'nin, fizik ve matematik ilimleri elde ettikten sonra metafizik yapabileceğine işaret etmesi bu açıdan anlamlıdır.<sup>22</sup>

Bilgiye ulaşma konusunda hangi bilginin (ilim) hangi kategoride yer aldığını belirtme adına ilk ilimler tasnifine Aristoteles düşüncesinde, teorik-pratik-poetik ilimler şeklinde değinilir. Ancak dikkate değer ilimler tasnifi kitabı Fârâbî'nin *İhsâu'l-ulûm*'udur. Her ne kadar Kindî düşüncesinde bu konuya yer verilmiş olsa da Muallim-i Sâni'nin tasnifi daha vâzıhtır. Fârâbî ile başlayıp Taşköprizade<sup>23</sup> ile devam eden ve günümüzde çeşitli araştırmalara konu olan<sup>24</sup> ilimler tasnifi çalışmaları bir yönüyle felsefî ilimlerin kapsamını, bir yönüyle felsefe tahsilinde takip edilmesi gereken yöntemi bize verir. Çünkü mezkûr tasniflerde dikkat çeken

<sup>17</sup> Fârâbî, *Kitâbu Tahsîli's-Saâde*, nşr. Cafer Ali Yasin (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1981), 88.

<sup>18</sup> Gunnar Skirbekk - Nisl Gilje, *Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş - Şule Mutlu (İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları, 2011), 9.

<sup>19</sup> Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998), 1.

<sup>20</sup> Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, çev. Mehmet İzzet - Orhan Saadeddin, haz. Yüksel Kanar (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 23.

<sup>21</sup> Kindî, *Felsefî Risaleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 37.

<sup>22</sup> Kasım Turhan, *Din-Felsefe Uzlaştırıcı Bir Düşünür Âmirî ve Felsefesi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1992), 65.

<sup>23</sup> İlhan Kultuer, "Miftâhu's-saâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/18-19.

<sup>24</sup> Osman Bakar, *İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi*, çev. Ahmet Çapku (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 299.

noktalardan biri, insanın idrak yapısının işleyişi ile ilimlerin elde edilmesinin belli ölçüde kendini göstermesidir. Özellikle nazarî ilimlerin tasnifi bu açıdan dikkat çekicidir.

İbn Sînâ'nın eş-Şifâ'sında mantıkiyâtta başlayıp tabiiyât, riyaziyât ve ilahiyât şeklinde kendini ortaya koyan sistem, varlığı bir bütün olarak incelemeyi hedefler. Bu durum bir alet ilmi olan mantık ile başlar ilahiyât ile son bulur. Böylece fizikten metafiziğe uzanan çizgide bir ilimler hiyerarşisi söz konusudur. Bu açıdan metodolojiden söz etmek demek, "hakikate ait bilginin elde edilebileceği yollar ve metotlardan söz etmek demektir. (...) Bilginin nesnel kutbu olan evrenden söz etmektir. (...) İnsanın bilme yetilerindeki bu hiyerarşi ile evrenin hiyerarşisi arasındaki temel ilişki ve bu ilişkiyi yöneten İlke ile ilgilen"mek demektir.<sup>25</sup> Çünkü metot (usûl) demek, bilgi edinmek için takip edilmesi gereken yol/yöntem demektir. Ya da bir hakikatin araştırılması ve ispatı için kullanılan aklî yöntemlerin bütünüdür. Metodoloji ise belli bir bilim alanında uygulanan yöntemlerin tümünü dikkate alarak, daha ileri bir yöntem bulmaya çalışan bir yöntem bulma bilimidir.<sup>26</sup> İbn Haldun'un umran ilminde ortaya koyduğu metodun felsefi açıdan metafizik temeli olmakla birlikte düşünürün asıl ilgi alanı toplumsal hayatın işleyişinin ilkelerini belirlemektir.<sup>27</sup> Bu noktada İbn Haldun'nun metodu, onun felsefi birikimine işaret eder.

### İslam Felsefesi ve Yöntem

İslam felsefesinin en temel meselelerinden biri akıl ile vahyin uyum içinde işleyişini kendine dert edinmesidir. Bu durum Kindî'nin bilgi teorisinde, Fârâbî'nin faal akıl ile ittisal düşüncesinde, İbn Sînâ'da kutsî akıl ile faal aklın ilişkisinde ve İbn Rüşd'ün akıl ile vahyi süt kardeş ilan etmesinde kendini net olarak gösterir. Böyle bir düşüncenin alt yapısında varlık ve bilgi anlayışı yer alır. Onun için Meşşâî düşüncede ilimler tasnifi, alet ilimleri yanında tabiat, matematik ve metafizik bir bütün olarak ele alınmıştır. Böyle bir anlayışın neticesidir ki, filozof, bütün bu ilimlerde belli seviye elde eden ve metafizik yapabilen kişidir. İslam felsefesindeki bu yaklaşıma karşın günümüz şartlarında modern pozitivist düşüncede metafizik, felsefeden elenmiş ve Şakir Kocabaş'ın deyişiyle geriye 'felsefeci' değil 'bilgi politikacısı' kişiler kalmıştır.<sup>28</sup>

Bununla birlikte iyi bir felsefeci olabilmek için Fârâbî, kişinin öğrenim güçlüklerine katlanması, üstün zekâ-kavrayışa sahip olması, doğruların peşinde ve doğruya ulaşma azmi taşıması gerektiğini dile getirir. İbn Rüşd ise felsefi manada nazarî yetkinliğe ulaşabilmek için tabii yetenek, doğru yöntem, doğru bilgi, yetkin öğretici, nefsanî arzuların denetimi gibi şartlar zikreder.<sup>29</sup> Konu ile ilgili İhvân-ı Safa belli bir eğitim metodu ortaya koyar. Buna göre İhvân, bir kişinin yaş seviyesini ve yetiştirme aşamalarını pedagojik açıdan dikkate alır. Bunları 'doğal etkilenme çağı' (0-4), 'duygusal öğrenme çağı' (4-15), 'zihinsel ve bilinçli öğrenme çağı' (15-30) olarak kategorize eder. Çocukluk veya doğal etkilenme aşamasında çocuk, ailesinden en

<sup>25</sup> Osman Bakar, "İslamî Bilimde Metodoloji Sorunu", *İslamî Bilimde Metodoloji Sorunu*, çev. Mehmet Paçacı (Ankara: Fecr Yayınları, 1991), 90-91.

<sup>26</sup> Hanifi Özcan, "İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi", *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi-1* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 199; Murteza Korlaelçi, "İslam Felsefesi Araştırmaları Üzerine Mülahazalar", *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi-1*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 207.

<sup>27</sup> Görgün, "Tarih ve Toplum Araştırmalarında Bir Yöntem Kaynağı Olarak Klasik Metafizik: Fahreddin er-Râzî Ekolü ve İbn Haldûn", 49-78; Kamuran Gökdağ, *İktidar Teleolojisi: İbn Haldûn'un Toplum ve Siyaset Teorisinde Asabiyet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 70-108.

<sup>28</sup> Şakir Kocabaş, "İslam'da Bilgi Edinmenin Yolları ve Modern Bilgi Nazariyesinin Tenkidi", *İslamî Bilimde Metodoloji Sorunu*, çev. Mehmet Paçacı (Ankara: Fecr Yayınları, 1991), 82.

<sup>29</sup> Hüseyin Sarioğlu, *İbn Rüşd Felsefesi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 25-28.



temel bilgileri alır. İkinci aşamada, fizikî çevreyi tanır ve bu halde iken dil, yazı, el sanatları, matematik, tarih, fıkıh gibi ilimleri öğrenir. Bu durum, felsefe yolundaki kişiyi, muhakemeye dayalı bilgilere hazırlar. Zihinsel aşama ise artık kıyas, müzakere, araştırma, kanıtlama gibi durumları gerektirir. Bütün bunların ardından talebe felsefe öğrenebileceği aşamaya geçer. Felsefe, İhvân'a göre, "başlangıcı ilimleri sevmek, ortası, imkân nisbetinde varlıkların mahiyetleri hakkında bilgi sahibi olmak, sonu ise bildikleriyle davranışları arasında uyum sağlamak" halidir.<sup>30</sup> İhvân, otuz yaş sonrasını rasyonel düşünme, kırklı yaşları melikler mertebesi, ellili yaşlar sonrasını nebiler ile hikmet ehli kişilerin ulaştığı seviye olarak düşünür. İlimleri ve tedrisatı buna göre düzenler. Tedriciliği esas alan İhvân, basitten zora, zihnün gelişim aşamalarını dikkate alarak bir yöntem ortaya koyar. Matematik ilimler, psikoloji, kozmoloji, dini ve sosyal ilimler, mantık ve nihayet metafizik şeklinde bir sıradüzen izler. Eğitim yöntemi olarak münazara, soru-cevap, gözlem, telkin-teşvik unsurlarını devreye sokar. Bu arada talebenin kapasitesi-seviyesi, ilgisi, soyuttan somuta gidiş, geçmişi yeni öğrenilen bilgi içinde yeniden sunmak, anadilde eğitim vermek gibi hususları da yöntem olarak dikkate alır.<sup>31</sup> Benzer düşünce İbn Haldun'da da görülür. Şu kadar var ki, İbn Haldun, nakil ve taklitten ziyade tenkit ve tahkiki esas alır. Bu uğurda ilim tâlibinin farklı yerlere sefer yapmasını önemser.<sup>32</sup>

Modernlik ile birlikte gelişen yeni bilim anlayışı, Kartezyen çizgide gelişim göstermiştir. Gerçeklik, iki farklı ve ayrı görülen ruh ve madde cevherlerine indirgenmiştir. Çağdaş düşüncede aklî yeti, kendi açıklama alanının dışında kalan gerçekliğe saldırmak için kullanılmış ve bütün gerçekliği akıl alanında aramıştır. Çağdaş bilim, kendini doğa bilimi içine hapsetmiş, hakiki metot olarak sadece kendi metodunu görmüştür. Hâlbuki mesela çağdaş fizikte ışığın doğası konusunda mantık işlemez haldedir. Atom fiziğinde yokluk olgusu yani simetrik parçacıkların doğumu ve ölümü hadisesinde yokluktan yokluğa doğru bir durum söz konusudur.<sup>33</sup>

İslam düşüncesinde kozmos maddî (*corporeal*), ruhî-hayvanî (*psychic*) ve manevî-melekî (*spiritual*) şeklinde üçlü katman halindedir ve bu durum insanda beden (*corpus*), hayvanî ruh (*anima psyche*) ve mana (*spiritus*) şeklinde karşılık bulur. Sufî kozmolojide bu durum nâsût, melekût, ceberût diye üçe ayrılır. Yine bu arada insan aklı (vahy-i cüz'î) yanında vahiy mahsulü Kur'an (vahy-i küllî) ve evren (vahy-i tekvinî) gibi üç temel unsur vardır. Bu da öznel vahyin (akıl/vahy-i cüz'î) nesnel vahyi (evren/vahy-i tekvinî) incelemesi ve anlamasını gerektirir. Bu noktada insan aklına Faal Aklın yardımından veya akletmede insana Allah'ın doğrudan yardımından söz edilir. İslam bilim tarihçisi Osman Bakar, Kur'an'ın tefsir yönünün mantık ve analitik işlev gören aklî yetiler ile iş gördüğünü buna mukabil tevilin sezgisel yeti ile mümkün olduğunu dile getirir. Ki bu durum, batınî metodoloji olup ruhen arınmış olmayı gerektirir. Günümüz modern bilgi anlayışında sezgi veya deha, metafiziğe başvurmadan fizik ve psikolojik düzen üzerinden anlaşılmaya çalışılır.<sup>34</sup>

Felsefe tahsil edecek kişinin, doğa ve matematik bilimlerine dair alt yapısının olması önem arz eder. Bununla birlikte günümüzde fizikte nedensellik (illiyet) yanında istatistiksel, görelî ve belirsizlik yapıları ve bunlara ait delillendirmeler vardır. Bu açıdan özellikle ilimler

<sup>30</sup> İhvan-ı Safa, *İhvân-ı Safa Risaleleri*, çev. Ali Durusoy vd., (İstanbul: Ayrıntı/İdea Yayınları, 2012), I/33; Ahmet Koç, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999), 175.

<sup>31</sup> Koç, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, 171-205.

<sup>32</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, II/1285-1317.

<sup>33</sup> Bakar, "İslamî Bilimde Metodoloji Sorunu", 93, 101-102.

<sup>34</sup> Bakar, "İslamî Bilimde Metodoloji Sorunu", 93-97, 104-105.

tasnifi adına kaos çapında bilgi yığını söz konusudur.<sup>35</sup> Onun için klasik manada bir felsefeden ve filozoftan söz etmek artık zor hale gelmiştir. Bu durum felsefe tahsilinde birtakım müşkülleri beraberinde getirmektedir.<sup>36</sup>

## Sonuç

İbn Haldun, *Mukaddime*'de her ne kadar felsefeye pek olumlu bakmasa<sup>37</sup> da felsefi işleyen bir zihin sahibi olarak aklî ilimlerin önemini altını çizmiştir. Ona göre akıl, doğru ile yanlış ayırt etmeye yarayan bir araçtır. Dini ilimlerin temeli olan imana dair konular, Kur'an ve hadislerle temellendirilir.<sup>38</sup> Aklî ilimler ise insana özgü idrak yetileri doğrultusunda gözlem, tecrübe, mantıkî tutarlılık ile kendini gösterir. Buna göre varlığı bir bütün olarak kavramada sadece akıl yeterli değildir. Tarihsel kaynaklar eleştiriye tabi tutularak gerçekliğe ulaşılmaya çalışılır. Sosyal ve siyasal yapının incelenmesinde somut delillere başvurulur ve tarihte diyalektik bir süreç olduğu hatırd tutulmalıdır. Buna göre İbn Haldun, umran ilminde tutarlılığı, ortaya koyduğu metot ile sağlamış görünmektedir. Bu da aklın ve vahyin her birinin işlevsel olduğu alanın ortaya konulması, akıl sahasında yukarıda dile getirilen hususların bir yöntem olarak uygulanmasıdır.

İslamî ilimlerin her birinin kendine özgü usûlü ortaya konulmuş ve böylece sözü edilen ilimler kendi içinde bütünlük sağlayıp günümüze kadar gelmiştir. Bu ilimlerin her biri hem insan aklını hem de vahyî verileri dikkate almıştır. Aynı durum İslam felsefesi için de söz konusudur. Buradan hareketle İslam felsefesi için, özellikle eğitim açısından, bir yöntemin ortaya konulması gerekir. Bugün felsefe bölümlerinde ve İlahiyat fakültelerinde ders olarak okutulan İslam felsefesi, yeterli bir yöntem takip edilmediği için talebede istenilen etki oluşmamaktadır. Yapılan çalışmalar ya felsefe tarihi olarak kalmakta ya da bu haliyle sahadaki kişiyi metafizik yapabilecek aşamaya getirmekte zorlanmaktadır.

Yukarıda İbn Haldun'un takip ettiği yöntemi dikkate alarak İslam felsefesi tahsilinde, en azından eğitim açısından, bir yöntem ortaya konulabilir.<sup>39</sup> Bunun için talebenin motor zekâ gelişim seviyesi dikkate alınarak ilkokuldan lisans sonuna kadar, konunun uzmanlarınca bir eğitim müfredatının hazırlanması önem arz eder. Özellikle İslam felsefesi tahsil edip bu alanda ilerlemek isteyenlerin, hiç olmazsa yeter seviyede fizik (tabiat) ve matematik bilgisi olması gerekmektedir. Bu arada uygulamalı ilimlerden ahlak, aile, iktisat, siyaset gibi ilimlere dair bilgi birikimi de göz ardı edilemez. Düşünce tarihimizin köşe taşlarını teşkil eden İslam filozofları, çağlara seslenebilecek çapta eserler bırakmış ve metafizik yapmışlardır. Bu açıdan eğitim müfredatımızın, fizikten metafiziğe uzanan çizgide ve felsefi-keîâmî-sufî idrak sistemlerini günümüz çalışmalarını da dikkate alacak şekilde, yeni bir yöntemle ortaya konulması gerekmektedir.

## Kaynakça/References

<sup>35</sup> Kocabaş, "İslam'da Bilgi Edinmenin Yolları ve Modern Bilgi Nazariyesinin Tenkidi", 80-81.

<sup>36</sup> Bu konuda bir yöntem olarak felsefenin nasıl tahsil edilmesi gerektiği sorusu ile ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nca belirlenen ve 2018 Lise-11. Sınıf Felsefe Ders Kitabı olarak okutulan esere bakılabilir. Beş ünite halinde hazırlanan ders kitabında dönemlendirme, Batı felsefesinin merkeze alınması, İslam felsefesinin düşünce tarihindeki yeri gibi konular birtakım soruları cevaplandırmayı gerektirir düşüncesindeyim. Bkz. Aysun Koluvaçık vd., *Orta Öğretim Felsefe Ders Kitabı – Sınıf 11*, (Ankara: Korza Yayınları., 2018), 160.

<sup>37</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, II/1246-1255; Hassan, *İbn Haldun -Metodu ve Siyaset Teorisi-*, 109-116.

<sup>38</sup> Hassan, *İbn Haldun -Metodu ve Siyaset Teorisi-*, 109.

<sup>39</sup> Bu konuda bir öneri olarak bkz. Faruk Yaşlıçimen - Lütü Sunar, "Sosyal Bilimlerde Bir Yenilenme İmkânı Olarak İbn Haldûn", *İslam Araştırmaları Dergisi* 16 (2006), 164-167.

- Bakar, Osman. *İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi*. çev. Ahmet Çapku. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Bakar, Osman. “İslamî Bilimde Metodoloji Sorunu”, *İslamî Bilimde Metodoloji Sorunu*. çev. Mehmet Paçacı. Ankara: Fecr Yayınları, 1991.
- Fârâbî, *Kitâbu Tahsîli's-Saâde*. nşr. Cafer Ali Yasin. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1981.
- Gökdağ, Kamuran. *İktidar Teleolojisi: İbn Haldûn'un Toplum ve Siyaset Teorisinde Asabiyet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Görgün, Tahsin. “İbn Haldun'un Toplum Metafiziğinin Güncelliği ve Günümüzde Toplum Araştırmaları Açısından Önemi”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 16 (2006), 169-203.
- Görgün, Tahsin. “Tarih ve Toplum Araştırmalarında Bir Yöntem Kaynağı Olarak Klasik Metafizik: Fahreddin er-Râzî Ekolü ve İbn Haldûn”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 17 (2007), 49-78.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. 2. Basım. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.
- İhvan-ı Safa. *İhvân-ı Safa Risaleleri*. çev. Ali Durusoy vd. İstanbul: Ayrıntı/İdeal Yayınları, 2012.
- Kasım Turhan, *Din-Felsefe Uzlaştırıcı Bir Düşünür Âmirî ve Felsefesi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1992.
- Kindî. *Felsefî Risaleler*. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Kocabaş, Şakir. “İslam'da Bilgi Edinmenin Yolları ve Modern Bilgi Nazariyesinin Tenkidi”. *İslamî Bilimde Metodoloji Sorunu*. Ankara: Fecr Yayınları, 1991.
- Koç, Ahmet. *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.
- Koluçık, Aysun vd. *Orta Öğretim Felsefe Ders Kitabı – Sınıf 11*. Ankara: Korza Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Korlaelçi, Murteza. “İslam Felsefesi Araştırmaları Üzerine Mülâhazalar”. *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi-1*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.
- Kutluer, İlhan. “Miftâhu's-saâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/18-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özcan, Hanifi. “İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi”. *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi-1*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.
- Skirbekk, Gunnar - Nisl Gilje. *Felsefe Tarihi*. çev. Emrullah Akbaş - Şule Mutlu. İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları, 2011.
- Sarioğlu, Hüseyin. *İbn Rüşd Felsefesi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. “İbn Haldun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/538-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ümit Hassan. *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 4. Basım, 2010.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yayınları, 5. Basım, 1998.
- Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*. çev. Mehmet İzzet - Orhan Saadeddin. Haz. Yüksel Kanar. İstanbul: İz Yayınları, 2004.
- Yalsıçimen, Faruk - Sunar, Lütfi. “Sosyal Bilimlerde Bir Yenilenme İmkânı Olarak İbn Haldûn”. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 16 (2006), 137-167.